

УДК 347.91/95:347.63/64(043.3)/В-675
DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2024.4>

Н. Волкова,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

І. Яніцька,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО УСИНОВЛЕННЯ ДИТИНИ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ: ОКРЕМІ АСПЕКТИ

Постановка проблеми. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» [1] серед переліку форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, передбачено – усиновлення. У зв'язку з оголошенням в Україні воєнного стану та веденням воєнних дій, «збільшилась кількість дітей-сиріт, які залишилися без батьківського піклування. Тому у суспільстві та в мережах Інтернет постійно виникає питання щодо спрощеної процедури усиновлення на період воєнного стану» [2, с. 283]. Влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, постраждалих в умовах дії воєнного стану «...є сьогодні одним з пріоритетних напрямків діяльності держави» [3, 103]. Крім того, необхідно зауважити, що в умовах воєнного стану розгляд справ про усиновлення дитини повинно проводитись більш ретельно, оскільки особи, які виявили бажання усиновити дитини, наприклад, з почуття жалю до дитини, страху тощо, можуть перебувати в певному психологічному (емоційному) стані та не оцінювати свої можливості та наслідки усиновлення дитини. Тому, при розгляді справ про

усиновлення необхідно звертати особливо увагу на підстави і обставини усиновлення дітей у воєнний період, оскільки метою такого усиновлення може стани зовсім інші обставини ніж ті, що передбачені нормами законодавства. Отже, необхідно зазначити про неможливість введення спрощеного порядку усиновлення дитини на період воєнного стану та про необхідність посилення контролю за усиновленням дітей в Україні. Також питання усиновлення дитини й в мирний час є дуже складним та потребує ретельної судової підготовки та судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі аспекти щодо процесуального порядку розгляду справ про усиновлення дитини громадянами України досліджували наступні науковці Бурлака О. С., Барсукова В. М., Комаров В. В., Світлична Г. О., Стоянова Т. А., Токарчук Л. М., Удальцова І. В. та інші, які зробили значний внесок у дослідження цього питання.

Метою статті є вирішення проблем щодо порядку розгляду справ про усиновлення дитини громадянами України.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до норм сімейного та цивільного процесуального законо-

давства України справи про усиновлення дитини відносяться виключно до цивільної юрисдикції та розглядаються за правилами окремого провадження у цивільному судочинстві. У ч. 2 ст. 293 ЦПК України надається перелік справ, що можуть розглядатись у порядку окремого провадження, серед яких є справи про усиновлення дитини [2, с. 265].

Розглядаючи такі справи, як усиновлення дитини, необхідно відзначити певні особливості, що притаманні цій справі. Основною відмінністю справ, що розглядаються у порядку окремого провадження, в тому числі й справ про усиновлення, є відсутність спору про право. У зв'язку з тим, що відсутній спір про право, то у справах про усиновлення відсутні сторони, які мають протилежні юридичні інтереси. А отже, відповідно до ч. 3 ст. 294 ЦПК України, у справах окремого провадження відсутній принцип змагальності. Наведена норма також передбачає, що оскільки не діє принцип змагальності у справах окремого провадження, то і не діє правило щодо меж розгляду справи.

Щодо визначення територіальної підсудності у справах про усиновлення, то необхідно зазначити, що законодавець до цієї категорії справ передбачає підсудність, що визначена у ст. 310 ЦПК України, відповідно до якої «заява про усиновлення дитини або повнолітньої особи, яка не має матері, батька або була позбавлена їхнього піклування, подається до суду за місцем їх проживання» [4].

Відповідно до ч. 3 ст. 42 та 4 ст. 294 ЦПК України у справах окремого провадження учасниками справи є заявник (заявники), інші заінтересовані особи. Правовий статус заявника у справах про усиновлення мають усиновлювачі, тобто особи, які бажають усиновити дитини та відповідають вимогам, визначеними законодавством України. Відповідно до ст. 211 СК України «усиновлювачем дитини може бути дієздатна особа

віком не молодша двадцяти одного року, за винятком, коли усиновлювач є родичем дитини; особа, що старша за дитину, яку вона бажає усиновити, не менш як на п'ятнадцять років; подружжя, а також особи, зазначені у ч. ч. 4, 5, 6 ст. 211 СК України» [5]. Отже, «у ч.ч. 4-6 ст. 211 СК України містяться додаткові вимоги щодо осіб усиновлювачів, якщо такими є особи, які не перебувають у шлюбі між собою. В такому разі ці особи можуть усиновити дитину, якщо вони проживають однією сім'єю» [6, с. 32]. Також постановою Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей» від 10 липня 2019 року № 603 встановлюється ще одна додаткова вимога до осіб, які мають намір усиновити дитину, а саме: «громадяни України, які бажають усиновити дитину, проходять курс підготовки з питань виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за програмою, затвердженою Мінсоцполітики, крім випадків, коли заявники є родичами дитини, її опікунами, піклувальниками, прийомними батьками, батьками-вихователями» [7]. Однак відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2022 року № 447 «Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини» «під час дії на території України надзвичайного або воєнного стану проходження особами, які перебувають у сімейних, родинних відносинах, (у тому числі хрещеними батьками) в сім'ї яких влаштовуються діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, під опіку, піклування, курсу навчання з виховання таких дітей у центрі соціальних служб не вимагається» [8].

Ще однією вимогою до особи, яка бажає усиновити дитину, є її стан здоров'я, що має підтверджуватись медичним висновком. Щодо цього

О. С. Бурлака зазначає, що «на практиці трапляються випадки, коли суди під час розгляду справ про усиновлення приймали заяви та документи про стан здоров'я, які не відповідають вимогам п. 22 Порядку, що передбачає подання не будь-якого документа про стан здоров'я особи заявника, а саме медичного висновку, складеного за формою згідно з Додатком 3 названого Порядку. Також у процесі підтвердження стану здоров'я дитини суди приймали до розгляду заяви про усиновлення, до яких додані не медичні висновки про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини за формою згідно з Додатком 2 Порядку, а довідки про диспансерний огляд» [9, с. 27]. Сімейним законодавством визначаються випадки, коли особа не може бути усиновлювачем (ст. 212 СК України). Також ст. 213 СК України визначає осіб, які мають переважне право на усиновлення дитини перед іншими. Сімейним законодавством України встановлено переважне право на усиновлення саме подружжям, згідно зі ст. 213 СК України. Заяву про усиновлення дитини підписується подружжям, яке бажає усиновити дитини та при розгляді справи про усиновлення їх участь є обов'язковою. Ще однією особливістю розгляду справ про усиновлення є те, що відповідно до ст. 223 СК України у справах про усиновлення не допускається представництво. Отже, провадження у цій категорії справ може бути відкрито тільки за заявою осіб, які є кандидатами на усиновлення дитини.

Крім заявників, у справах про усиновлення беруть участь і заінтересовані особи. Статус заінтересованої особи у справах про усиновлення мають особи, які відповідно до сімейного законодавства повинні надати згоду на усиновлення. Виходячи зі змісту ст. ст. 217, 220-222 СК України до таких осіб необхідно віднести: «батьків дитини; другого з подружжя, якщо усиновлення дитини здійсню-

ється одним із подружжя; опікуна, піклувальника дитини або її батьків; заклад охорони здоров'я або навчальний заклад, якщо дитина не має батьків і перебуває у цих закладах».

Також, «суд повинен залучити дитину для участі у справі для надання згоди на її усиновлення. Така згода надається у формі, що відповідає її віковій та стану здоров'я, якщо дитина не усвідомлює факту усиновлення, то її згода не потрібна» [2, с. 269-270]. Згода дитини на усиновлення також не потрібна, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками (ч. 4 ст. 218 СК України). Необхідно зазначити, що законодавством України не встановлюється чіткий вік дитини, яка може надати свою згоду на її усиновлення. Така позиція законодавства є виправданою, оскільки кожна дитина індивідуальна, має різний рівень розвитку у різному віці. Участь дитини у судовому засіданні зумовлена не тільки згодою її на усиновлення, але й тим, що необхідна згода дитини також на зміну імені, якщо така дитина звикла до цього ім'я та розуміє факт усиновлення (ч. 1 ст. 231 СК України). Отже, до складу учасників справи про усиновлення належить дитина. З цього приводу в юридичній літературі науковцями була висловлена правова позиція про віднесення дитини до заінтересованих осіб, «...оскільки взаємовідносини дитини із заявником залежать від обставин, що підлягають встановленню, а також можуть вплинути на її права та обов'язки. Рішення у справі зумовлює зміну правового статусу усиновленої дитини та усиновителя, виникнення у них взаємних прав та обов'язків» [10, с. 159].

Відповідно до ч. 2 ст. 312 ЦПК України «орган опіки та піклування повинен подати суду висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини». Отже, вищенаведена норма передбачає обов'язкову участь органів опіки та піклування у справі про усиновлення

дитини для надання висновку. Однак ч. 4 ст. 19 СК України встановлює тільки обов'язок участі органів опіки та піклування у справах щодо скасування усиновлення та визнання його недійсним. Про обов'язкову участь органів опіки та піклування для надання висновку у справі про усиновлення вказується й у доктринальних положеннях права. Так, наприклад, В. М. Барсукова у своєму дослідженні прямо вказує на «обов'язок органів опіки та піклування надати висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини» [11, с. 33]. Отже, «для усунення протиріч між нормами сімейного та цивільного процесуального законодавства вважаємо за необхідне доповнити ч. 4 ст. 19 СК України та передбачити участь органів опіки та піклування у справах про усиновлення обов'язковою» [2, с. 274].

Відповідно до ч. 4 ст. 293 ЦПК України розгляд справ про усиновлення проводиться судом у складі одного судді і двох присяжних. У доктрині права ведуться постійні дискусії щодо доцільності розгляду справ за участю присяжних взагалі та у справах про усиновлення, зокрема. Деякі науковці зазначають про доцільність розгляду справ про усиновлення за участю присяжних та вказують, що «...саме участь присяжних, які досить часто є старшими за віком від судді, мають більший життєвий досвід, психологічні особливості, звертають більше уваги на деталі справи, мають власне бачення вирішення справи по суті, не тільки керуючись нормами права, дотримання яких є, без сумніву, важливим, забезпечить належний захист прав, свобод та інтересів осіб» [12, с. 71]. Смірнова В. В. вказує, що «справи про усиновлення характеризуються такими оціночними поняттями, як доцільність усиновлення, відповідність усиновлення інтересам дитини, мотиви усиновлення, ставлення заявника до виховання дитини, врахування думки дитини щодо її

усиновлення в разі можливості останньої за віком і станом здоров'я усвідомлювати факт усиновлення. Отже, приймати рішення варто не тільки за внутрішнім переконанням професійного судді на основі поданих документів, а й враховуючи думку, досвід, небайдужість до подальшого життя усиновленої дитини присяжними» [13, с. 70]. В. В. Городовенко вважає, що інститут присяжних «забезпечує підвищення довіри до суддів, а також зміцнює фундаментальну засаду судової влади – незалежність» [14, с. 353]. До таких висловлювань критично ставиться П. А. Прохоров, який зазначає, що «з такими думками науковців погодитись повноцінно неможливо. Як відомо, незалежність суду поділяється на внутрішню та зовнішню: внутрішня полягає в незалежності кожного судді під час здійснення ним функцій правосуддя, тоді як зовнішня – пов'язана із взаємовідносинами всередині системи державної влади, а також із відносинами судової влади й суспільства» [15, с. 69]. Існують і протилежні точки зору науковців, які не підтримують інститут присяжних у цивільному судочинстві [16, с. 163].

Також необхідно звернути увагу, що у справах про усиновлення велике значення мають письмові докази (довідки, акти спостережень умов життя, медичні висновки тощо) на підставі яких і вирішується справа. Сапейко Л. В. також на це звертає увагу та зазначає, що інститут присяжних (народних засідателів) у цивільному судочинстві «...є номінальним, оскільки він не виконує свого юридичного призначення... Вирішення справ окремого провадження, зокрема тих, в яких мають брати участь народні засідателі (присяжні), відбувається здебільшого на підставі наперед встановлених законом доказів (письмових доказів, що мають офіційний характер), належно дослідити та оцінити які здатен лише професійний суддя, тому практичної

необхідності залучати народних засідателів до розгляду певних категорій справ окремого провадження немає» [17, с. 299]. Під час дослідження питання щодо участі присяжних у цивільному судочинстві В.В. Смірнова здійснила аналіз статистичних даних Державної судової адміністрації щодо кількості справ окремого провадження за участю присяжних у період із 2016 по 2018 роки включно. Так, авторка зазначає, що «у 2016 році за участю народних засідателів розглянуто 13 481 справ окремого провадження, у 2017 році – 5 751, а у 2018 році присяжні були залучені до участі 279 в 11 893 справах. Отже, щорічно з коштів державного бюджету вилучаються значні суми на забезпечення участі присяжних у справах окремого провадження, хоча ефективність і доцільність участі присяжних у цих категоріях справ є сумнівною» [13, с. 68]. Проаналізувавши різні точки зору науковців щодо участі присяжних у цивільному судочинстві, «необхідно підтримати тих, які доходять висновку про недоцільність цього інституту при розгляді справ у цивільному судочинстві» [2, с. 279].

Також необхідно звернути увагу, що «справи про усиновлення дитини є складними справами, оскільки вирішується доля дитини та її майбутнє життя в новій сім'ї на правах дочки чи сина, здійснюється захист її прав та інтересів, тому залишення колегіального розгляду справи про усиновлення є безперечним, що дозволяє більш повно забезпечити дотримання законних прав та найкращих інтересів дитини. Однак, як правильно відзначають науковці, участь присяжних при розгляді справ у цивільному судочинстві є більш формальною. Як правило, присяжні не виконують тих завдань, які на них покладено законодавством, керуються не нормами закону, а своїми внутрішніми переконаннями з погляду на свої ті чи інші життєві обставини» [2, с. 279].

Тому вважаємо, що справи про усиновлення необхідно розглядати колегіально, але не за участю присяжних, а у складі трьох професійних суддів.

Відповідно до ч. 1 ст. 313 ЦПК України «суд розглядає справу про усиновлення дитини за обов'язковою участю заявника, органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати». Слушно з цього приводу наголошується у п. 5 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» № 3 від 30 березня 2007 року, що «розгляд справи за відсутності заявника є підставою для скасування ухваленого рішення» [18]. Відповідно до ч. 3 ст. 313 ЦПК України для забезпечення таємниці усиновлення у випадках, встановлених СК України, суд розглядає справу в закритому судовому засіданні. Згідно зі ст. 226 СК України «особа має право на таємницю перебування на обліку тих, хто бажає усиновити дитину, пошуку дитини для усиновлення, подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення суду про усиновлення. Дитина, яка усиновлена, має право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її усиновлення». Забезпечення таємниці усиновлення здійснюється у способи, передбачені ст. ст. 228–231 СК України. Водночас ч. 7 ст. 7 ЦПК України передбачається, що за клопотанням учасників справи з метою забезпечення таємниці усиновлення розгляд справи може проводитись у закритому судовому засіданні. Відповідно до цієї норми, якщо заявник не заявить відповідне клопотання, то справа буде розглядатись за загальними правилами цивільного

судочинства у відкритому судовому засіданні. Однак це суперечить принципу таємниці усиновлення, оскільки не тільки заявник, а також й дитина має права на таємницю усиновлення, а тому її збереження не повинно ставитись у залежність від бажання заявника. Отже, на нашу думку, слухання справи про усиновлення дитини повинно здійснюватись тільки у закритому судовому засіданні, з метою забезпечення таємниці усиновлення.

При розгляді справ про усиновлення суд зобов'язаний перевірити наявність передбачених законом підстав для усиновлення, а саме: «згода батьків дитини на усиновлення (якщо є необхідність); відповідність заявника вимогам до осіб, які можуть бути усиновлювачами; чи є дитина або повнолітня особа відповідно до законодавства суб'єктом усиновлення; наявність згоди дитини на усиновлення (якщо це можливо); відповідність висновку органу опіки та піклування і дозволу на усиновлення уповноваженого органу виконавчої влади необхідним вимогам» [18]. Також суд зобов'язаний перевірити наявність братів, сестер в особи, що усиновлюється. У разі, якщо усиновляється один із братів, сестер, суддя перевіряє також обставини, що підтверджують необхідність роз'єднання дітей, та згоду на це органу опіки та піклування. Суд досліджує висновок органів опіки та піклування щодо можливості усиновлення дитини та інші докази, які наявні у справі. Після закінчення розгляду заяви про усиновлення суд ухвалює рішення, в якому задовольняє заяву про усиновлення або відмовляє в її задоволенні.

Висновки. Відповідно до здійсненого дослідження процесуального порядку розгляду справ про усиновлення дитини громадянами України вважаємо, що до заінтересованих осіб у справах про усиновлення необхідно віднести дитину, яку заявники

бажають усиновити. Участь дитини у судовому засіданні у справах про усиновлення зумовлена не лише необхідністю з'ясування судом наявності її згоди на усиновлення, а й тим, що згода дитини також необхідна на зміну імені, якщо така дитина звикла до даного імені та усвідомлює факт усиновлення.

З метою узгодження норм СК України та ЦПК України пропонується закріпити у ст. 19 СК України положення про обов'язкову участь органів опіки та піклування для надання висновку при розгляді судами справ про усиновлення. Заслугує на підтримку точка зору науковців та юристів-практиків про недоцільність участі присяжних при розгляді справ про усиновлення. У справах про усиновлення дитини видається доцільним залишити колегіальний розгляд у складі трьох суддів таких справ, що дозволяє більш повно забезпечити дотримання найкращих інтересів дитини.

Додатково аргументовано, що метою збереження таємниці усиновлення розгляд усіх справ про усиновлення дітей необхідно здійснювати обов'язково в закритому судовому засіданні незалежно від наявності клопотання заявника.

Стаття присвячена комплексному дослідженню процесуального порядку розгляду та вирішення справ про усиновлення дитини громадянами України у цивільному судочинстві в окремому провадженні. На основі аналізу чинного законодавства, результатів попередніх досліджень виявлено основні процесуальні особливості розгляду справ про усиновлення дитини. Також звертається увага щодо необхідності в умовах воєнного стану більш ретельно перевіряти обставини усиновлення дітей та розгляд справ про усиновлення повинен здійснюватись тільки з урахуванням найкращих

інтересів дитини, з метою забезпечення стабільних і гармонійних умов її життя. А також аргументовано про необхідність посилення контролю за усиновленням дітей у цей час. Встановлено процесуально-правовий статус заявника та заінтересованих осіб у справах про усиновлення дитини. Визначено невичерпний перелік осіб, які можуть бути заінтересованими особами у справах про усиновлення дитини. На підставі доктринальних положень та аналізу законодавства України встановлено та проаналізовано умови усиновлення дитини та вимоги до осіб, які бажають усиновити дитину. Додатково аргументовано, що дитина є учасником справи про її усиновлення та займає процесуально-правовий статус заінтересованої особи у цій справі, якщо вона за станом здоров'я та за віком усвідомлює факт усиновлення. На підставі аналізу та дослідження норм законодавства встановлено неузгодженість норм процесуального та матеріального права та запропоновано визначити у сімейному законодавстві обов'язкову участь органів опіки та піклування у справах про усиновлення дитини для надання висновку у справі на виконання своїх повноважень. Підтримано позицію вчених щодо недоцільності участі присяжних при розгляді справ про усиновлення дитини у цивільному судочинстві. Надано аргументацію, що справи про усиновлення дитини є складними справами та запропоновано здійснювати розгляд справ про усиновлення колегіально у складі трьох суддів. З метою захисту найкращих інтересів дитини у цивільному судочинстві та збереження таємниці усиновлення запропоновано всі справи про усиновлення дітей здійснювати обов'язково в закритому судовому засіданні незалежно від наявності клопотання заявника.

Ключові слова: усиновлення дитини, сімейні відносини, найкращі інтереси дитини, розгляд справи, цивільне судочинство, окреме провадження.

Volkova N., Yanitska I. Procedural procedure for considering cases of child adoption by citizens of Ukraine: certain aspects

The article is devoted to a comprehensive study of the procedural procedure for considering and resolving cases of child adoption by citizens of Ukraine in civil proceedings in a separate proceeding. Based on the analysis of the current legislation, the results of previous studies, the main procedural features of consideration of child adoption cases were revealed. Attention is also drawn to the need to more carefully check the circumstances of adoption of children in the conditions of martial law and consideration of adoption cases should be carried out only taking into account the best interests of the child, in order to ensure stable and harmonious conditions of his life. And it is also argued about the need to strengthen control over the adoption of children at this time. The procedural and legal status of the applicant and interested persons in child adoption cases has been established. A non-exhaustive list of persons who may be interested in child adoption cases has been determined. On the basis of the doctrinal provisions and the analysis of the legislation of Ukraine, the conditions for adopting a child and the requirements for persons wishing to adopt a child have been established and analyzed. It is additionally argued that the child is a participant in the case of his adoption and has the procedural and legal status of an interested person in this case, if he is aware of the fact of adoption due to his health and age. On the basis of the analysis and research of

legislative norms, the inconsistency of procedural and material law norms was established and it was proposed to define in family legislation the mandatory participation of guardianship and guardianship authorities in child adoption cases in order to provide a conclusion in the case in order to fulfill their powers. The position of scientists regarding the impracticality of jury participation in the consideration of child adoption cases in civil proceedings is supported. It is argued that child adoption cases are complex cases and it is proposed to consider adoption cases collegially in the composition of three judges. In order to protect the best interests of the child in civil proceedings and to preserve the secrecy of adoption, it is suggested that all cases of adoption of children must be conducted in closed court, regardless of the presence of the applicant's petition.

Key words: adoption of a child, family relations, best interests of the child, consideration of the case, civil proceedings, separate proceedings.

Література

1. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2342-15>
2. Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2022. 444 с. URL : <https://hdl.handle.net/11300/23333>
3. Яніцька І.А. Волкова Н.В. Тимчасова опіка в умовах воєнного стану та їх процесуальні аспекти. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. № 63. 2023. С. 101-106 URL : <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/index.php/arkhiv-noteriv?id=160>
4. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/1618-15>
5. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 р. № 2947-III. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2947-14>
6. Волкова Н.В. Правовий статус учасників справи про усиновлення дитини у цивільному судочинстві. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: юридичні науки. Том.34 (73). №2, 2023. С. 31-36. URL : https://juris.vernadskijournals.in.ua/journals/2023/2_2023/5.pdf
7. Про внесення змін до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей : постанова Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 603. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/603-2019-%D0%BF#Text>
8. Про внесення змін до Порядку провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 10 липня 2019 р. № 603. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/603-2019-%D0%BF#Text>
9. Бурлака О. С. Деякі проблемні аспекти розгляду цивільних справ щодо усиновлення. Приватне та публічне право. 2020. № 4. С. 26–30.
10. Комаров В. В., Світлична Г. О., Удальцова І. В. Окреме провадження : монографія / за ред. В.В. Комарова. Харків : Право, 2011. 312 с.
11. Барсукова В. М. Розгляд судами справ про усиновлення (удочеріння) дітей. Вісник Верховного Суду України. 1999. № 5. С. 32–35.
12. Татулич І. Ю. Правовий статус присяжних у цивільному судочинстві. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 12. С. 67–72.
13. Смірнова В. Правові підстави участі присяжних у цивільному судочинстві України. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 5. С. 66–72.
14. Городовенко В. В. Перспективи впровадження суду присяжних в Україні. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 2. С. 349–360.

15. Прохоров П. А. Порядок ухвалення судових рішень у цивільному процесі України : дис. ... д-ра філософії : 081 – Право. Одеса, 2021. 221 с.

16. Ясинок М.М. Окреме провадження і народні засідателі: історико-правовий огляд. Часопис Київського університету права. 2009. № 2. С. 160–164.

17. Сапейко Л.В. Проблематика участі в цивільному судочинстві народних засідателів. Форум права. 2015.

№ 1. С. 295–300. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_1_48.pdf.

18. Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав : постанова Верховного Суду України від 30.03.2007 р. № 3. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0003700-07>.

